

NICOLAE PLOEȘTEANU

RAUL MIRON

**RĂSPUNDEREA INTERNAȚIONALĂ
A STATELOR**

Manual pentru uzul studenților

**EDITURA UNIVERSITARĂ
București**

REFERINȚE CONTEXTUALE

Răspunderea internațională este un domeniu al dreptului internațional public, caracterizat prin o serie de tipologii și forme sancționatorii care pot interveni ca urmare a încălcării unei norme juridice. Acest domeniu, sub aspect științific, este caracterizat doar de analiză și proiectare, deoarece realitatea existentă în relațiile internaționale nu permite o previzibilitate și precizie a sancțiunii care se va aplica pentru încălcarea unei reguli concrete. Cu toate acestea, cunoașterea regulilor principiale și a posibilelor sancțiuni este utilă în practica relațiilor internaționale deoarece permite adoptarea unor direcții concrete de acțiune într-un cadru specific.

Manualul se bazează în special pe lucrările Comisiei de Drept Internațional din cadrul Națiunilor Unite și pe manualele relevante în domeniu, manuale care cuprind referirile de bază în domeniul răspunderii internaționale realizate de doctrinari recunoscuți.

Fiind un manual, s-a preferat excluderea citărilor constante pentru a da simplitate și a permite asimilarea cu ușurință a noțiunilor de către studenți iar, în final, s-a indicat bibliografia utilizată și pe care o considerăm relevantă, deoarece în mare parte ne-am ghidat după „doctrina celor mai prestigioși și recunoscuți autori de drept internațional”.

Manualul reflectă în principal poziția Comisiei Națiunilor Unite, având ca raportor principal pe James Crawford, iar atunci când am considerat necesară o adăugire, am efectuat-o. De asemenea, am apreciat utilă abordarea simplă dar practică a lui Anthony Aust asupra răspunderii statelor.

Manualul conține atât o parte de teorie, în sinteză, precum și întrebări de verificare a studenților și, în cele din urmă, redă o cauză relevantă din practica Curții Internaționale de Justiție, în domeniul răspunderii internaționale. Ca urmare, îl consider un mijloc util și necesar pentru o pregătire de bază temeinică în domeniul răspunderii internaționale, putând fi util chiar și pentru verificarea cunoștințelor de bază a candidaților la posturi din sistemul public pentru care este necesară înțelegerea relațiilor internaționale.

Toate ideile din manual, provenind de la autori recunoscuți, au fost verificate personal de autor prin metoda dezbaterii și sistemului de procese simulate.

Am urmat un model englez de redare a unor termeni principali, precum Stat, Răspundere, Internațional etc, de la caz la caz, deoarece apare mult mai ilustrativă ideea contextuală. Ca urmare, nu limba engleză este la originea acestui tipar ci pedagogia implicită a Manualului.

Legat de terminologie și de redactare este necesar inițial să fac anumite precizări. În cuprinsul lucrării am utilizat adesea termeni apropiați, dar diferiți, pentru același concept sau pentru aceeași lucrare. Astfel, mai ales atunci când vorbim de normele din domeniul răspunderii internaționale a Statelor, am utilizat terminologii variate, dar cu o anumită logică. ARSIWA este acronimul pentru formularea acceptată universal a documentului intitulat „Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts”. Acest document stă la baza actualului Manual. Traducerea în limba română ridică anumite dificultăți, deoarece nu există un corespondent normativ lingvistic pentru fiecare dintre conceptele specifice. Ca urmare, acest document a fost tradus mot à mot: Articolele privind răspunderea Statelor pentru acte internaționale ilicite. Evident, din motive de eficiență și simplificare, acest document apare în textul manualului fie denumit ARSIWA fie, pe scurt Articolele. Cu toate acestea, uneori, contextul impunea să facem referire la lucrările anterioare adoptării de Adunarea Generală a Națiunilor Unite a documentului intitulat ARSIWA; în acest caz, documentul era sub forma de proiect și a fost elaborat de Comisia de Drept Internațional. Ca urmare, același document va fi întâlnit în Manual, uneori, sub denumirea de Proiectul de Articole sau Proiectul Comisiei de Drept Internațional. Asupra acestei terminologii singulare amintesc că varietatea de formulări (ARSIWA, Proiectul Comisiei de Drept Internațional, Articolele) este adaptat contextului în care apar, chiar dacă reflectă conținutul aceluiași document.

Legat de redactarea Manualului, se impun câteva precizări. Principala documentare vine din limba engleză iar principala utilitate a acestuia va fi realizată într-un context care, deocamdată, se enunță cel mai adesea în limba engleză. Din acest motiv, ori de câte ori am considerat că trebuie evidențiat un actor de drept internațional, în esență „statul”, pentru a îl evidenția am recurs la o strategie redacțională care nu corespunde gramaticii românești; astfel, chiar dacă nu figura la începutul frazei, propoziției, am trecut „statul” cu majusculă inițială: „Statul”. De asemenea, referindu-mă la ARSIWA am făcut enunțurile chiar în cadrul propoziției, de genul „Articolele”, adică o prescurtare cu majusculă a formulării „Articolele privind răspunderea Statelor pentru acte internaționale ilicite.”

O provocare a fost să exprim în limba română termeni a căror înțeles se exprimă exclusiv în limba engleză, limbă care este cea mai uzitată în lucrările Comisiei de Drept Internațional. Aici, studentul trebuie să evalueze

cu mare atenție, căci altfel poate înțelege doar la seminarii sau cursuri înțelesul unor expresii. În special, formularea centrală „act internațional ilicit” este în contradicție cu formulările din doctrina uzuală a dreptului românesc, deoarece include atât ceea ce se cunoaște sub denumirea de „acte” cât și sub denumirea de „fapte”. Este un specific această terminologie, întâlnită în dreptul internațional. Mai mult, în dreptul internațional, când afirmăm existența unui „act” avem în vedere atât ipoteza unei acțiuni cât și ipoteza unei inacțiuni. Trecând la o altă poveste legată de terminologia din limba engleză, cred că este important să reamintesc de la început că principalele lucrări accesibile nouă sunt redactate în limba engleză, așa că adaptarea conceptelor, redactate în limba engleză, la înțelegerea studenților din România, a necesitat o evaluare constantă și o adaptare constantă, care are ca reflexe, în cadrul Manualului, anumite diversificări. Astfel, cu titlu de exemplu, amintesc aici conceptul „Compensation” din limba engleză al cărui corespondent în limba română poate să difere și să inducă confuzie: despăgubire sau compensație? Este același lucru? Am utilizat adesea terminologia de bază în forme variate, chiar dacă are același sens, pentru a obișnui studentul cu această situație care cuprinde un singur înțeles. Iată un alt exemplu: „reparație” sau „reparare”? Depinde de context, dar înțelesul este identic. Cea mai importantă mențiune legată de limbajul utilizat este aceea privind termenul „imputabilitate”; în acest caz, acesta apare constant menționat ca atare, însă în limba română ar fi fost mult mai ușor de înțeles dacă s-ar fi utilizat termenul „atribuibil”. Am preferat să rămân pe linia lingvistică autentică, dar studentul care citește manualul trebuie să se gândească la acel înțeles al termenului „imputabilitate”, acela de a se atribui unei entități o anumită conduită.

Nu mă abțin în a afirma că am fost parte a unui cerc studentesc denumit *ius iuventutis*, care a elaborat enorm de mult fără a-și titulariza dreptul de proprietate intelectuală, în special fiind public printr-un blog al cercului. Materialele blogului ne aparțin și reflectă activitatea cercului studentesc. Dacă cineva dorește să înțeleagă mai mult, în limba română, în legătură cu dreptul internațional, îi recomand să studieze materiale ale acestui blog.

În cele din urmă, este important de știut că timp de peste 18 ani am pregătit studenții de la universitatea unde îmi desfășor activitatea după concepția acestui Manual, verificând și reverificând fiecare frază și fiecare concept, chiar dacă acestea sunt în majoritate afirmate în doctrina de specialitate și sunt extrem de bine precizate în Comentariile asupra Proiectului de articole privind răspunderea internațională a statelor.

Am cuprins în finalul manualului, asemănător precum Manualului de dreptul tratatelor, o cauză a Curții Internaționale de Justiție, anume Costa

Rica împotriva Nicaragua - doar cauza referitoare la reparații. Am considerat că este de departe cea mai relevantă în domeniul răspunderii, pentru că ilustrează atât conceptele de drept internațional general al răspunderii internaționale dar și conceptele progresive, ilustrate extrem de stilat în opiniile separate, concordante sau dizidente, la hotărârea finală. În plus, este prima hotărâre de atribuire a răspunderii pentru încălcarea dreptului mediului. Lectura acesteia o recomand cu mare căldură.

„Manualul pune în discuție o problemă delicată, care până în prezent este tranșată, însă se va reitiera în viitor: se poate impune unui Stat o sancțiune care să semnifice ideea unei pedepse pentru încălcarea dreptului internațional? Sau să fie impusă acea sancțiune, doar pentru a se da un exemplu, în societatea internațională a statelor, astfel încât cei tentați să comită în viitor un act asemănător să aibă o reținere?” Deocamdată dreptul internațional general exclude ideea sancțiunilor punitive sau de model, însă această idee apare tot mai frecvent în abordările teoretice și diplomatice internaționale.

I. INTRODUCERE ȘI CONCEPTE SPECIFICE

În orice domeniu juridic, inclusiv cel al dreptului internațional, **răspunderea este un corolar necesar al obligației(juridice). Orice încălcare a obligațiilor sale de către un subiect de drept internațional angajează răspunderea internațională.** Aceasta înseamnă că realitatea internațională, care include printre actorii principali atât Statele cât și Organizațiile Internaționale, consemnează ideea de răspundere, chiar dacă subiectele principale ale răspunderii sunt Statele. Manualul trece în revistă diferitele forme ale răspunderii internaționale și prezintă trăsăturile generale ale responsabilității statelor, datorită primatului istoric al statelor în sistemul de drept internațional, domeniu care alcătuiește **dreptul răspunderii statelor**. Pentru înțelegerea domeniului, trebuie făcută o distincție inițială: nu se evidențiază conținutul obligațiilor internaționale a căror nerespectare conduce la angajarea răspunderii internaționale, ci secvența ulterioară, anume, odată ce este încălcată obligația internațională trebuie să știm care sunt consecințele. Ca urmare, teoretic, tipologia unei sancțiuni, fie ea teritorială, financiară, diplomatică sau de altă natură, nu are nicio legătură cu natura obligației încălcată. O altă mențiune importantă este aceea că regulile prezentate sunt generale, însă sunt raportate la State și pot doar fi extinse la Organizații Internaționale, cu precauție, datorită specificului dreptului internațional: în final, răspunderea este a actorilor finali! Aceasta nu înseamnă excluderea răspunderii internaționale a Organizațiilor Internaționale, dar aceasta va urma regulile deja cunoscute în domeniul răspunderii Statelor, unde cutuma s-a evidențiat. Oricum, răspunderea internațională a organizațiilor este un domeniu mai puțin dezvoltat, în raport cu răspunderea Statelor și, de aceea, este avută în vedere doar în mod incidental, la fel cum este și posibila răspundere a altor actori internaționali potrivit dreptului internațional public. Cu toate acestea, ca exemplu relevant, după evenimentele teroriste de la 11 septembrie 2001 s-a căutat teoretizarea doctrinei că în dreptul internațional răspund și alți actori decât Statele, precum ar fi grupările teroriste; această doctrină, puternic susținută și în prezent, nu are baze științifice, însă este puternic susținută de practica Statelor și a organizațiilor internaționale.

Dreptul răspunderii statelor reglementează **consecințele încălcării de către un stat a uneia sau mai multor obligații internaționale** și stabilește

reacțiile permise în fața unei asemenea încălcări, adică obligațiile care îi revin aceluși Stat care a comis un act internațional ilicit, pe de o parte și drepturile și posibilitățile oricărui Stat afectat de acțiunile ilicite, pe de altă parte. Este clar că ne referim la un domeniu specific al dreptului și, cu atât mai mult, al dreptului internațional public. Manualul evidențiază mai ales elementele constitutive ale răspunderii statelor, precum și posibilele cauze exoneratoare care, atunci când sunt prezente, înlătură răspunderea statului, care nu a avut o conduită în conformitate cu obligațiile pe care și le-a asumat.

De asemenea, Manualul prezintă consecințele variate, mai ales Obligațiile care sunt generate de comiterea unui act internațional ilicit, și în special Obligația de reparație a prejudiciului, cu toate formele sale.

Una dintre componentele esențiale ale Manualului, prezentate în succesiunea finală a problematicii răspunderii internaționale, este aceea a înțelegerii situației în care un Stat este îndreptățit să invoce o cauză de încălcare a dreptului internațional și, dacă este cazul, să solicite încetarea încălcării, îndeplinirea (executarea) obligațiilor internaționale generate de încălcare sau să dispună luarea contramăsurilor.

În ceea ce privește conținutul regulilor prezentate și a Manualului, o distincție importantă este aceea că, asemănător manualului de dreptul tratatelor internaționale, trebuie să avem în vedere că regulile răspunderii vin ca un „suport” pentru acțiunile sau inacțiunile Statelor ori a Organizațiilor internaționale, în sensul că le „desenează” acestor entități consecințele activității lor. Ce înseamnă această precizare?

Relatăm aici esența celei mai delicate problematici din dreptul internațional: în iunie 1914, un Stat (înseamnă prin agenții săi!), motivat de un context adecvat, a transmis un mesaj către alte State, mesaj prin care a anunțat o luptă având ca final doar Controlul și fiind exclusă inițial răzbușnarea; acest Mesaj a condus la cel mai nenorocit război – Mondial - și Primul din această categorie. În mod firesc, azi, adică anul 2021, țări, precum Austria, Germania și, de ce nu, Turcia sau Rusia, ori Bulgaria, încearcă să recupereze ceea ce, în principiu, Nu se poate recupera: Istoria! Sancțiunea încălcării de către toți participanții la prima mare conflagrație mondială a unor obligații internaționale complexe, statuate prin tratate și cutume diferite, a fost moartea a peste 10 milioane de persoane, în condiții și în prezent greu de acceptat. Aceasta înseamnă că întotdeauna o sancțiune internațională se reprezintă în consecințe interne, asupra Statului sancționat. Răspunderea internațională nu este doar un concept juridic dar este un concept istoric! Totuși, după o vreme, s-ar putea ca neglijența tragerii la răspundere internațională a acelor State care și-au încălcat obligațiile internaționale, să fie catalogată drept asumare a stării de fapt uzuale. De

reținut, că o asemenea asumare se produce într-o perioadă extrem de lungă, precum unu, două sau mai multe secole. Principiul care stă la baza acestui raționament este extrem de contestabil, dar există: *Ex factis jus oritur*, ceea ce înseamnă că unele consecințe ale acțiunilor întreprinse de un Stat sau oricine altcineva ar putea conduce la apariția unei reguli de drept. Evoluția social-economică conduce la remedierea ilegalităților și inegalităților istorice. Din nefericire, tot într-un timp extrem de îndelungat...

Pentru înțelegerea corectă a manualului este utilă prezentarea înțelesului noțiunilor enumerate în cele ce urmează, înțelesul fiind corespunzător celui atribuit de Comisia de Drept Internațional.

a) Obligația internațională – o obligație datorată, potrivit dreptului internațional, de către un Stat către un alt Stat și calificată ca fiind o „obligație primară”;

b) Reguli primare – reguli ale dreptului internațional care stabilesc dacă a existat o încălcare a unei obligații primare;

c) Reguli secundare - reguli ale dreptului internațional care stabilesc dacă o încălcare a unei obligații primare este imputabilă unui Stat, precum și consecințele juridice; aceste reguli alcătuiesc dreptul răspunderii statelor;

d) Act internațional ilicit – o încălcare a a ustatul afectat de nei obligații primare care este imputabilă unui Stat;

e) Prejudiciu – efectul unui act internațional ilicit asupra altui Stat sau asupra naționalilor acelui stat, fiind alcătuit de orice fel de daună, materială sau morală;

f) Stat prejudiciat – Statul afectat de prejudiciu;

g) Stat responsabil sau răspunzător - Statul care a cauzat sau este considerat ca fiind cel care a cauzat prejudiciul;

h) Act – orice act sau fapt, constând fie într-o acțiune fie într-o inacțiune(omisiune);

II. DE CE ESTE PREZENTĂ RĂSPUNDEREA INTERNAȚIONALĂ?

Statuarea 1 a Articolelor Comisiei de Drept Internațional privind răspunderea internațională pentru acte ilicite (ARSIWA-limba engleză), document adoptat de CDI în 2001, prevede: „Orice act internațional ilicit săvârșit de un stat angajează răspunderea internațională a aceluia stat”. În domeniul răspunderii internaționale nu suntem interesați de cauza propriu-zisă a încălcării dreptului internațional, ci de efectele încălcării, motivele fiind prezentate în partea de început a Manualului. Din punctul meu de vedere, Statele sunt cele care trebuie trase la răspundere pentru încălcarea Obligațiilor Internaționale. Majoritatea obligațiilor revin Statelor și, de aceea, le incumbă în mod principal sarcina respectării lor.

Spre exemplu, tratatele privind drepturile omului prevăd drepturi pentru indivizi dar, în realitate, textul juridic impune obligații Statelor și, în final, acele drepturi ale persoanelor pot fi paralizate în absența unei voințe juridice constituționale. Iată, România a aderat la Consiliul Europei și a semnat Convenția europeană privind drepturile omului încă din anul 1993. Dacă vom urmări maniera în care a respectat dreptul la viață sau dreptul stabilit în protocolul 1 la Convenție, referitor la respectarea dreptului de proprietate, vom observa că voința Statului român de respectare a standardelor amintite nu a existat mulți ani de la acel moment al asumării respectivului tratat; totuși, a continuat să aibă o respectare progresivă. Obligațiile de garantare a drepturilor omului decurg din tratatele internaționale asumate de un Stat; dacă alte subiecte de drept au obligații în domeniul drepturilor omului, aceasta este doar o consecință rezultată din obligațiile pe care le au statele. Răspunderea statelor este *forma de bază* a răspunderii în sfera internațională.

În domeniul răspunderii internaționale, pot exista și *alte subiecte de drept* decât statele, astfel cum a reținut Curtea Internațională de Justiție în Avizul consultativ cu privire la cauza *Reparații pentru prejudicii*. În ipoteza unui subiect de drept internațional trebuie să avem în vedere că această calitate presupune un subiect care răspunde cât și același beneficiar al unor drepturi. De aceea se pare că nu este problematic să se substituie cu expresia „organizație internațională” sau „subiect de drept internațional” termenul „stat” din articolul 1 al proiectului Comisiei de Drept Internațional.

Statuarea fundamentală a principiului pare să fie în mod egal aplicabilă tuturor subiectelor de drept internațional.

În legătură cu *organizațiile internaționale* un corolar al capacității lor de necontestat de a încheia tratate cu state sau cu alte organizații internaționale este acela că acestea **sunt răspunzătoare pentru violările obligațiilor pe care și le-au asumat**. Aceasta rezultă din principiul *pacta sunt servanda* ce guvernează asemenea tratate. De asemenea, același rezultat s-ar obține atunci când se violează dreptul internațional general. Răspunderea potențială a organizațiilor internaționale potrivit dreptului internațional general a fost afirmată și de Curtea Internațională de Justiție în Avizul consultativ cu privire la **Imunitatea de jurisdicție**. CIJ a evidențiat că ONU este răspunzătoare pentru conduita organelor și agenților săi. Ca urmare, rezultă că noțiunea de răspundere internațională reprezintă un element de bază atunci când ne referim la existența personalității juridice internaționale. Tocmai din această perspectivă, răspunderea internațională ar trebui să se focalizeze și se focalizează nu doar asupra statelor ci și asupra oricăror entități juridice care acționează în sfera relațiilor internaționale.

Poziția indivizilor, corporațiilor, organizațiilor non-guvernamentale ori a altor grupuri este concretizată în domeniul răspunderii într-o manieră și mai vagă: tocmai pentru că este îndoielnic dacă acestea sunt sau nu subiecte de drept internațional, este de asemenea îndoielnic că s-a dezvoltat un regim general al răspunderii care să-i înglobeze. Cu toate acestea, la nivelul Uniunii Europene se dezvoltă forme de răspundere interesante, care nu aparțin absolut deloc unui regim național și au reflexele unei răspunderi internaționale; în 2017 compania Facebook a fost penalizată de Consiliul Concurenței al Uniunii Europene cu o amendă de 110 milioane de Euro pentru răspândirea de informații neadevărate în legătură cu achiziția unei alte companii. Ori, aici nu vorbim nici de autoritatea unui stat și nici de aplicarea dreptului internațional.

În ce privește **indivizii**, răspunderea internațională s-a dezvoltat **doar în sfera penală**, și doar **relativ recent**. Este adevărat că pirateria a fost recunoscută de mai multe secole drept „*crimă împotriva dreptului internațional*”. Dar este mai bine să privim aceasta ca o regulă jurisdicțională ce permite statelor să-și exercite competența penală asupra atacurilor de piraterie asupra navelor de pe mare, decât ca o regulă ce conferă „*personalitate juridică*” piraților. O persoană nu va dobândi personalitate juridică internațională prin faptul că este spânzurat la capătul de vergă.

După al doilea război mondial s-au dezvoltat forme concrete ale răspunderii individuale penale pe baza dreptului internațional. Primele etape au avut loc prin constituirea Tribunalului Militar Internațional de la Nürnberg și Tōkiō și prin încheierea Convenției privind Genocidul în

perioada imediat următoare. După sfârșitul războiului rece au urmat într-o succesiune rapidă crearea prin rezoluții a Consiliului de Securitate Tribunalul Penal pentru Fosta Iugoslavie (1992) și a Tribunalul pentru Rwanda (1994), iar ulterior adoptarea Statutului Curții Penale Internaționale (1998), la Roma, și care a intrat în vigoare la 1 iulie 2002.

Dimpotrivă, o **răspundere penală colectivă**, așa cum exista în trecut, și **individuală sau personală** (în afara crimelor internaționale) nu s-a dezvoltat în dreptul internațional. Potrivit Statutelor Tribunalului Penal Internațional și a Statutului de la Roma, doar indivizii pot să fie acuzați. Consiliul de Securitate a adresat adesea recomandări și cereri opozabile **insurgenților** sau **rebelilor** – însă această realitate nu are drept consecință atribuirea personalității juridice internaționale indivizilor respectivi. Orice răspundere internațională a membrilor unor astfel de grupuri este cel mai probabil limitată la încălcările dreptului internațional umanitar în vigoare sau chiar a dreptului național, mai degrabă decât ale dreptului internațional general. Dacă grupările rebele reușesc să se transforme în guvern al unui stat (indiferent dacă al statului împotriva căruia aceștia au luptat sau al unui stat nou pe care îl creează), acel stat ar putea fi răspunzător pentru actele lor. Dar dacă aceștia eșuează în încercarea lor, statul ce li s-a opus nu este în principiu răspunzător, astfel că orice posibilitate de a fi trași la răspundere colectivă pentru actele lor nu va avea nicio bază.

Este de asemenea foarte discutabil dacă „**corporațiile multinaționale**” sunt subiecte ale dreptului internațional din punct de vedere al răspunderii, chiar dacă au fost efectuați anumiți pași în direcția aderării corporațiilor la normele privind drepturile omului și alte norme internaționale. Din punct de vedere juridic, așa numitele „corporații multinaționale” sunt mai degrabă văzute ca și grupuri de corporații, fiecare creat pe baza și răspunzător față de legea sa națională precum și față de orice alt sistem de drept național în interiorul căruia acesta operează.

Totuși, chiar dacă **articolul 58 ARSIWA** rezervă în termeni generali posibilitatea „răspunderii individuale potrivit dreptului internațional, a oricărei persoane ce acționează pe seama unui stat”, această rezervare nefiind limitată doar la răspunderea penală, nu există nicio dezvoltare a practicii răspunderii civile a indivizilor sau corporațiilor pentru violarea obligațiilor internaționale. Doar Statele Unite ale Americii au o legislație ce consacră (într-o manieră improprie) această problemă. Așa cum au punctat judecătorii în opiniile lor separate la hotărârea Curții Internaționale de Justiție în cauza **Mandatul de arestare**, aceasta ar putea fi văzută ca „*un început a unei forme de jurisdicție extraterritorială foarte largi*” în materie civilă. Judecătorii au arătat că deși „*acest exercițiu unilateral al atribuțiilor*

unui gardian al valorilor internaționale au fost analizate în mod extensiv, aceasta nu a fost aprobată de state în general.”

În continuare vor fi analizate regulile de formare a răspunderii statelor – și, în special, bazele și consecințele răspunderii statelor pentru actele lor ilicite. Problema implementării unei astfel de răspunderi de către un stat lezat sau de către alte părți interesate, precum și problema unor posibilele reacții (retorsiunea, contramăsurile, sancțiunile) vor fi prezentate ulterior.

Mai recent, avem o situație ilustrativă pentru dreptul internațional și pentru modul cutumiar de angajare posibilă a răspunderii, oferit de situația din politica românească. La data de 16 decembrie 2021 un parlamentar român a avut anumite reacții aparent violente față de un reporter italian (inclusiv echipa tehnică a acestuia), fiind acuzat de sechestrare de persoane; în aceeași zi Ministerul de Externe Italian a cerut explicații din partea României, prin ministerul de externe român. În concret, fără a concluziona definitiv asupra situației, se pune problema încălcării unei obligații internaționale cutumiare care presupune cerința de protecție a străinilor aflați pe teritoriul unui stat. Totuși, responsabil internațional nu poate fi acel parlamentar român, fiind o persoană fizică, ci statul român, chiar dacă agentul statului (parlamentarul) în mod evident angajează răspunderea internațională.